

Bryologisch verslag voorjaarsexcursie Chaam 30 april tot en met 2 mei 1993

Huub van Melick en Jurgen Nieuwkoop

During the spring field meeting 1993 the bryologically relatively unknown region south of Breda (North Brabant) has been investigated. Although 136 species of bryophytes have been found during the meeting, among these 14 red data list species, the area appeared to be a poor area for bryophytes. The find of *Nardia insecta* was the first record in The Netherlands.

Inleiding

De voorjaarsexcursie 1993 van de Bryologische en lichenologische werkgroep speelde zich af in de omgeving van Chaam, ten zuidoosten van Breda. Deze plek vormt een witte vlek op veel verspreidingskaartjes van mossen en lichenen. Een van de doelstellingen van de excursie was dan ook om deze onbekendheid wat te verminderen.

Het gebied ten zuiden van Breda is bekend vanwege de rijkdom aan fanerogamen, waarvan de bekendste wel de Witte rapunzel (*Phyteuma spicatum* ssp. *spicatum*) is. De beekdalen van het stroomstelsel van de Mark bezitten plaatselijk nog een hoge biologische waarde. Ook een blik op de kaart levert een beeld van een deels nog kleinschalig landschap.

Enigszins teleurstellend was daarom de vrij povere bryoflora in het gebied. Met uitzondering van enkele uitschieters geven de soortenlijsten van de bezochte gebieden overwegend algemene soorten te zien. De omgeving van Chaam maakte in zijn geheel een sterk verdroogde indruk. Nu zal ook het bijzonder warme en droge weer van eind april, begin mei hieraan bijgedragen hebben, maar de samenstelling van de bryoflora duidde op een meer structurele verdroging. Gezien de enorme grondwaterstandverlaging in Noord-Brabant in de afgelopen decennia is dit weinig verwonderlijk.

Het blijft intrigerend te zien hoe groot het verschil in rijkdom aan fanerogamen en aan mossen kan zijn. Ten aanzien van de bryoflora dringt zich ook de vergelijking met de omgeving van Eindhoven op. Beide gebieden bevatten nogal wat vergelijkbare landschapselementen. Toch is de rijkdom rond Eindhoven (in bepaalde gebieden) groter dan in het bezochte gebied. Dit verschil lijkt overigens nog groter door de grotere bekendheid als gevolg van vele jaren intensief inventariseren. Een mogelijke verklaring voor de grotere soortenrijkdom kan het veel rijkere voorkomen van leem rond Eindhoven zijn. De formatie van Nuenen, die rond Eindhoven sterk vertegenwoordigd is, bevat veel lokale leemlagen. Ten zuiden van Breda daarentegen overheersen leemarme zanden.

De kampeerders vonden gedurende het weekend een plek op camping De Flaasbloem. Enkele deelnemers verbleven in de Jeugdherberg van Chaam. Hen was weinig nachtrust toebedeeld, aangezien de jeugd (waarvoor de herberg tenslotte bedoeld is) tot laat in de nacht feestvierde. In totaal waren 34 deelnemers - die actief naar mossen of lichenen keken - aanwezig, waaronder een Spaanse bryologe van de Universiteit van La Laguna (Tenerife), een gast van Heinjo During. Op zaterdagavond 1 mei werd de jaarvergadering gehouden in een zaal van de jeugdherberg. Het was een lange zitting tot 23u30. Voor een verslag wordt naar de notulen verwezen.

Beschrijving van de bezochte terreinen

Op vrijdag 30 april vertrokken er twee groepen op excursie. Eén bezocht met Huub van Melick een deel van het stroomgebied van de Chaamse Beek en het Ulvenhoutsche Bos. De andere bezocht onder leiding van Klaas van Dort en Ad Bouman enkele terreinen ten oosten van Breda.

Locatie 1: De "Groote of Roode beek" is een beek met een nog enigszins natuurlijk verloop in km-blok 50.24.32. Aanvankelijk was één zijde van de beek bebost en grensde de andere zijde aan weiland. Verderop liep de beek geheel door het bos. Het bos direct grenzend aan de beek bestond uit loofbomen, hogerop stond naaldbos.

Al snel viel het oog op enkele opvallende fanerogamen zoals de Witte

rapunzel (*Phyteuma spicatum* ssp. *spicatum*), Muskuskruid (*Adoxa moschatellina*), Bittere veldkers (*Cardamine amara*) en Bosgierstgras (*Milium effusum*). De bryoflora van de beekwanden werd vooral gevormd door *Plagiothecium nemorale*, *Pohlia lescuriana* en *Pellia epiphylla*. De plakkaten *Pellia* werden geregeld afgewisseld door *Conocephalum conicum*.

Op de voet van eiken en populieren langs de beek groeide *Isothecium myosuroides*.

Locatie 2: De "Chaamsche Beek" loopt in km-blok 50.24.31 geheel door het bos met als gevolg een mosflora met veel *Pellia epiphylla*, *Atrichum undulatum* en ook weer veel *Pohlia lescuriana*. Onder overhangende kantjes vlak boven het water groeide de bleke *Calypogeia arguta*.

Locatie 3: Het "Ulvenhoutsche Bos" in km-blok 50.14.41 werd 's middags bezocht. Op de kaart ziet dit loofbos met vele beekjes er aantrekkelijk uit. In de praktijk bleken deze beken óf stilstaand water te bevatten óf droog te staan. Wel groeide ook hier weer veel Witte rapunzel (*Phyteuma spicatum* ssp. *spicatum*) en ook Bosanemoon (*Anemone nemorosa*) en Witte klaverzuring (*Oxalis acetosella*). De bryoflora van het bos was niet opmerkelijk. Op een dode stam werden in grote hoeveelheden *Plagiothecium latebricola* en *Herzogiella seligeri* gezien.

Langere tijd bleven we in hetzelfde blok bij de Baveische Leij, die deels tussen weilanden en deels langs de bosrand stroomt. Op open plekjes tussen de vegetatie van de beekwand groeiden diverse pioniers zoals *Anisothecium staphylinum*, *Ditrichum cylindricum* en *Pohlia annotina*, *P. bulbifera* en *P. camptotrachela*. Daar waar de beek langs het bos stroomt werd op twee plaatsen op de beekwand een opmerkelijk levermos verzameld. Het groeide op humeuze bodem met veel plantewortels tussen grassen en samen met onder andere *Pellia epiphylla* en *Dicranella heteromalla*. Thuis bleek dat het om *Nardia insecta* gaat, een soort die niet eerder voor Nederland werd opgegeven.

Nardia insecta onderscheidt zich in het veld van andere geslachten door de scherp ingesneden tweetoppige bladen en de relatief grote onderbladen. Niet verwonderlijk dat de soort aanvankelijk voor een "vreemde" *Lophozia* werd aangezien. Uit literatuurgegevens

(Schumacker et al. 1986) blijkt overigens, dat *Nardia insecta* naast *Lophozia* ook wel verwisseld kan worden met *Gymnocolea* en zelfs met *Marsupella*. Onder het microscoop werd het spoedig duidelijk dat de "vreemde" soort *Nardia insecta* moest zijn gezien de grote, gekorrelde olielichamen, 2-3 per cel, en de grote gezwollen trigonen die aanzienlijk groter zijn dan bij de verwante *Nardia geoscyphus*.

Nardia insecta is een subarctisch-alpine soort die in Noord-Amerika tamelijk zeldzaam en in Europa zeldzaam is. De Europese opgaven komen uit de Scandinavische landen, continentaal Europa en uit België. Hier wordt de soort vooral gevonden in de Ardennen op steile, beschaduwde, vochtige beekoevers op zandig-lemige of venige bodem. Deze standplaatsen zijn enigszins vergelijkbaar met de beekoever van de Bavelsche Leij.

De auteurs van dit verslag, die de soort vrijwel gelijktijdig en onafhankelijk van elkaar vonden (er zat zo'n 100 meter tussen), zullen in een artikel over deze vondst nog uitvoeriger ingaan op de morfologie, de oecologie en de verspreiding van deze soort. Overigens sluiten we niet uit dat bij de revisie van het geslacht *Nardia* de "nieuwe aanwinst" boven water komt of dat hij als synoniem verscholen zit als variëteit of forma van *Nardia geoscyphus*.

Locatie 4: Het "Wilgenstruweel ten oosten van Hondsdonk" betreft een klein wilgenbosje met een teleurstellende mosflora in km-blok 50.24.22. De enkele polletjes *Orthotrichum affine* waren kenmerkend voor de epifytenarmoede van de streek. Een uitzondering hierop vormde het bos langs de Strijbeeksche Beek dat 's zaterdags bezocht werd.

Klaas van Dort maakte de volgende aantekeningen van de locaties 5 tot en met 8.

Locatie 5: Het "Riels Hoefke" is de naam van een boerderij tussen Alphen en Riel in km-blok 50.26.55. Ten westen van deze hoeve ligt een droog boscomplex (de Brakelsche Heide) met een landgoedkarakter (lanen, Rhododendrons e.d.) en een vrijwel opgedroogd ven. Langs de oever groeiden enkele plukjes *Sphagnum cuspidatum* en *Drepanocladus fluitans*. In het bos zelf werden alleen triviale soorten van droge, zure bodems gevonden: *Campylopus* spp., *Polytrichum formosum* e.d.

Locatie 6: De "Rechte Heide" bevindt zich iets ten oosten van het "Riels

Hoefke" in hetzelfde km-blok. Ook hier bleek de heide sterk verdroogd en domineerde Pijpestrootje. Slechts enkele struikjes Dophei en wat pollen Veenbies waren een flauwe afspiegeling van de heide van weleer. Toch werden nog enkele veenmossen gevonden waaronder *Sphagnum compactum* en *S.tenellum*. Na enig speurwerk ook nog wat levermossen waaronder *Gymnocolea inflata*, *Odontoschisma sphagni* en zelfs *Kurzia cf. pauciflora*.

Locatie 7: De "Halve Maan" is een ven omgeven door voornamelijk naaldhout vlakbij de Belgische grens in km-blok 50.36.25. De bossen hadden helaas weinig te bieden: *Diplophyllum albicans* en *Calypogeia muelleriana* werden uit een bosgreppel gevist en spraken nog het meest tot de verbeelding. De oevers van het ven met veel Knorrus en een struweel van Gagel leverden *Sphagnum cuspidatum*, *S.denticulatum* en *S.compactum* op. Ook hier werd nog wat *Odontoschisma sphagni* en *Cephalozia bicuspidata* aangetroffen.

Locatie 8: Het "Ooievaarsnest" is een landschappelijk zeer fraai landgoed in km-blok 50.36.25. Het bestaat voor het grootste deel uit vochtige graslanden langs de Leij en naaldbossen doorsneden met beukenlanen. Een moeilijke tocht door braamstruweel naar de veelbelovende vochtige weilanden werd slechts beloond met *Leptobryum pyriforme* en *Pohlia camptotrachela* met talrijke kleine propagulen.

Zaterdag 1 mei werd onder leiding van Huub van Melick een bezoek gebracht aan twee boscomplexen ten zuidwesten van Breda. De bryologische rijkdom bleek gering te zijn.

Locatie 9: De "Krabbebossen" in km-blok 50.22.15 werd door een kleine groep bemonsterd. Gewone soorten op de bosbodem: *Dicranum scoparium*, *Herzogiella seligeri* en *Lepidozia reptans*; in greppeltjes o.a. *Calypogeia*-soorten en *Pohlia lescuriana*. Opmerkelijk was de vondst van *Rhytidiadelphus loreus* op een wilgestam in een verdroogd broekbosje. Langs de bosranden liggen weilanden en akkers die doorsneden worden door sloten en greppels. De kale, zandig-lerige slootwanden bleken rijk aan pioniers te zijn, waaronder diverse soorten uit de *Pohlia annotina*-groep, *Pseudephemerum nitidum* en verder nog wat andere kleine acrocarpen waaronder *Ditrichum cylindricum*. Enige opwinding ontstond bij het vinden van *Atrichum tenellum* met kapsels,

wat ook het geval was in 1956 toen de werkgroep dit gebied in het najaar bezocht (Agsteribbe & Benjaminsen 1957). De oevers van de Aa of Weerijls leverden vrijwel niets op. Tenslotte werd op een steile, lemige oever nog *Philonotis fontana* en *Calypogeia arguta* verzameld.

Locatie 10: De "Lokker" in km-blok 50.21.43 maakt deel uit van een ten westen van Rijsbergen gelegen landgoed. Het bestaat uit een naaldboscomplex met een uitbundige ondergroei van varens. Het westelijk deel hiervan, de "Lokker", was vroeger een ondoordringbaar elzenbroekbos. Ook nu zijn nog fraaie stukken *Carici elongatae-Alnetum* aanwezig. Langs de Bijloop liggen natte wilgenstruwelen en enkele blauwgraslanden met enkele *Sphagnum*-soorten en veel *Calliergon stramineum* en *Polytrichum longisetum*. Vlak langs de waterlijn groeit *Philonotis fontana* en op de humeuze oever onder meer *Atrichum tenellum*, *Pseudephemerum nitidum* en ontstellend veel *Pohlia lescuriana*.

Een tweede groep bracht die dag onder leiding van Jurgen Nieuwkoop een bezoek aan twee terreinen in België.

Locatie 11: De "Strijbeeksche Beek" is gelegen in België in km-blok 50.33.15. Onder begeleiding van D.Daelemans van de Dienst Waters en Bossen - Boswachterij Hoogstraten, werd de Belgische zijde van het beekdal onderzocht. In tegenstelling tot de epifytenarmoede in Nederland werd hier op met name populieren een bijzondere epifytenflora aangetroffen. Dit is opmerkelijk gezien de nabijheid van de Antwerpse industrie en met name gezien het feit dat op enkele honderden meters afstand lustig met gier werd rondgesproeid. De populieren stonden in een beekbegeleidend broekbos met enkele (mosarme) wilgen. Tot de bijzonderheden behoorden hier *Orthotrichum pumilum* en *O.tenellum*, *Leskea polycarpa* en *Cryphaea heteromalla*. Zij werden overigens slechts in kleine hoeveelheden aangetroffen.

Na het bos werd de aandacht verlegd naar de beekwanden. Deze vertoonden deels hetzelfde beeld als de op vrijdag bezochte beken met onder andere veel *Plagiothecium nemorale* en *Pohlia spp.* Vermeldenswaard zijn: *Bryum pallens* en *Eurhynchium speciosum*. Na de beek werd het hoger gelegen (naald-)bos bekeken, hetgeen louter

triviale soorten opleverde.

Locatie 12: "Het Merkske" gelegen in km-blok 50.44.41 in België werd 's middags bezocht onder begeleiding van W.Verschraegen van de Dienst Waters en Bossen. Hier hadden we de merkwaardige gewaarwording dat België in het noorden en Nederland in het zuiden lag. De bryoflora van dit gebied was erg teleurstellend. De aandacht ging, op basis van de ervaringen in de ochtend, uit naar de populierenopstanden in het gebied. Deze bleken echter geheel mosloos te zijn; mogelijk dat het hier een andere (onbekende) soort betrof.

De ondergroei bestond uit brandnetels, hetgeen de blote benen wel gemerkt hebben. Het landschap was fraai en fanerogamen als Knolsteenbreek (*Saxifraga granulata*), Moesdistel (*Cirsium oleraceum*) en Slanke sleutelbloem (*Primula elatior*) maakten nog iets goed. De mossenlijst van 20 soorten geeft wel te denken!

Aan het einde van de middag wandelde de groep nog wat over de Strijbeeksche Heide en langs de vennen het Zwart Goor en Langven (in Nederland). De zeer droge en arme naaldbossen, vergraste heide en kale ven-oevers nodigden echter niet uit tot bryofloristisch onderzoek. Er zijn derhalve ook geen soortenlijsten opgesteld.

Een derde groep ging onder leiding van Bart van Tooren naar enkele terreinen ten ZO van Roosendaal en maakte hierover de volgende aantekeningen.

Locatie 13: De "Oud Buissche Heide" in km-blok 49.38.35 werd het eerst bezocht. De auto's werden geparkeerd bij de Buisbrug en vandaar werd een stukje Turfvaart afgezakt naar km-blok 49.38.44 en vervolgens werd doorgestoken naar de heide zelf in km-blok 49.38.34. Hoogtepunt was de vondst van een landschildpad langs een bosgreppel. Hier groeide onder andere *Calypogeia fissa* en *C.muelleriana*. Verder was het zeer soortenarm. De heide viel erg tegen met vooral veel *Molinia*. De vennen waren verzuurd met *Drepanocladus fluitans* en *Sphagnum cuspidatum*. Aan de zijkanten van de *Molinia*-horsten onder andere *Pohlia nutans* en *Gymnocolea inflata*.

Locatie 14: De "Matjes" in km-blok 49.48.32 dichtbij de Belgische grens ten zuiden van Achtmaal. Op de kaart een aantrekkelijk nat stuk. Een reservaat van SBB met schraallanden, drassige rietlanden en enkele

wilgenbroekbosjes die nog het rijkst bleken te zijn. Henk Greven verzamelde hier enkele epifyten en een aantal *Brachytheciaceae* waaronder *Brachythecium plumosum*, *B.reflexum* en *Isothecium myosuroides*. Verder was de oogst matig met onder meer *Riccia fluitans* en *Plagiomnium ellipticum*.

Locatie 15: "Het Merkske" in km-blok 50.44.42 -nu in Nederland- werd als laatste excursiedoel gekozen. Het viel niet tegen; vooral enkele hogere planten trokken de aandacht. In een dotterbloemhooiland groeiden onder meer: Moesdistel, Knolsteenbreek, Grote pimpernel en Waterdrieblad. Verder toonde Joop Kortselius *Sclerotina sulcata*, een curieus bekerzwammetje op *Carex*-stengels met langwerpige, zwarte sclerotia in die stengels. De meest opvallende mossen waren *Climacium dendroides* en *Bryum pseudotriquetrum*.

Zondag 2 mei vertrokken er twee groepen: één met Huub van Melick naar het Mastbosch en het Liesbosch; de andere met Jurgen Nieuwkoop naar de Chaamsche Bossen.

Locatie 16: De "Kogelvanger" in km-blok 50.13.53 is een hoge opgeworpen wal met ten zuiden daarvan vochtige graslanden. Parallel aan deze wal loopt een pad met aan weerszijden sloten met onder meer massaal voorkomend Blaasjeskruid en *Riccia fluitans*. Op en langs het vochtige, lemige pad stond veel *Jungermannia gracillima* en verder *Calypogela arguta* en *C.fissa*.

Tijdens de eendagsexcursie van 10 oktober 1987 werd dit gebied ook bezocht. De niet eerder gepubliceerde vondsten van toen zijn in dit verslag opgenomen. Opmerkelijke soorten in 1987 waren onder andere *Fossombronla incurva*, *Pellia endiviifolia* en *Scapania curta*.

Locatie 17: Enkele naaldbospercelen met overwegend *Pinus sylvestris* en Douglasspar leverden geen bijzondere vondsten op. Zowel voor als na het bezoek aan de "Kogelvanger" werd hier rondgekeken. De strooisellaag was arm aan soorten: *Dicranum scoparium*, *Plagiothecium curvifolium* en *Pleurozium schreberi* waren het meest opvallend. Vermeldenswaard is nog een kleine populatie van *Thuidium tamariscinum* en een matig ontwikkelde *Brachythecium oedipodium*.

Locatie 18: Dit betreft een nagekomen verslag van de eendagsexcursie naar het Mastbosch op 10 oktober 1987. Toen werden enkele kavels in km-blok 50.13.33. geïnventariseerd. De houtopstanden bestonden voornamelijk uit Beuk, Eik en Douglasspar. Ook een aangrenzende akker en weiland werden bij de inventarisatie betrokken. De meest opmerkelijke vondsten bleken *Odontoschisma denudatum* -die ook tijdens de excursie in 1956 (Agsteribbe & Benjaminsen 1957) werd verzameld- en *Cephalozia macrostachya* te zijn. Omdat tijdens deze excursie ook ruderales plekken werden bezocht met wat puin en dergelijke, vermeldt de soortenlijst voor deze locatie een aantal soorten die niet in een bos worden verwacht. De gegevens zijn nog niet eerder gepubliceerd en zijn nu integraal in de soortenlijst opgenomen.

Locatie 19: Het "Liesbosch" ligt ten westen van Breda en is qua bodem aanzienlijk rijker dan het Mastbosch. In de ondergroei van de statige beukenbossen vonden we onder meer Bosanemoon, Grootbloemmuur en Schaafstro. De oogst aan mossen viel erg tegen. In de greppels *Calypogeia muelleriana* en *Pellia epiphylla*, op een boomstronk *Lepidozia reptans* en verder nog wat *Plagiothecium*-soorten waaronder *P.latebricola*. Het aantal soorten was aanzienlijk minder dan in 1956 toen o.a. *Fissidens bryoides*, *F.taxifolius* en *Ditrichum heteromallum* en een aantal levermossen van lemige bodem zoals *Jungermannia gracillima* en *Scapania curta* werden verzameld. Wellicht hebben we nu de goeie plekjes niet weten te vinden!

Locatie 20: De "Chaamsche Bosschen" omvat verschillende kilometerblokken. Door de armoede aan soorten werd besloten geen afzonderlijke lijsten, maar een lijst van het gehele atlasblok 50.25 samen te stellen. De Chaamsche Bossen maakten een verdroogde indruk, hetgeen deels ook aan het warme weer te wijten was. Er werden hoofdzakelijk triviale soorten gevonden. In de greppels en op een enkele paadje werd nog wat leem aangetroffen. Dit leverde onder andere *Jungermannia gracillima*, *Diplophyllum albicans*, *Calypogeia arguta* en *Pogonatum aloides* op. Aardige soorten in de bossen waren *Dicranum polysetum*, *Eurhynchium striatum*, *Thuidium tamariscinum* en *Plagiothecium undulatum*.

Nabeschuwing

Tijdens de najaarsexcursie van de werkgroep in 1956, dus 37 jaar geleden, werden verschillende gebieden bezocht die ook nu op het programma stonden nl. Liesbosch, Krabbebosschen, Ulvenhoutsche Bos, Strijbeeksche Heide en Chaamsche Bosschen. Dit geeft ons de gelegenheid om de resultaten van beide excursies te vergelijken.

In de inleiding worden de min of meer tegenvallende resultaten toegeschreven aan de structurele verdroging, die vooral in Midden- en ZO-Brabant om zich heen slaat. Opmerkelijk is, dat in het verslag van 1956 ook al melding wordt gemaakt van uitdroging, getuige het volgende citaat over de Strijbeeksche Heide: "Op de kaart stonden hier een aantal vennen aangegeven. In feite bleek hier nog één sterk verland ven over te zijn, de rest was aan ontginning ten offer gevallen. Maar ook dit ven bleek niet ongerept te zijn. De mosflora was armelijk en eentonig en bestond in hoofdzaak uit een massavegetatie van *Sphagnum cuspidatum* en *Gymnocolea inflata*. Vermoedelijk heeft het de invloed ondergaan van nabij gelegen ontginningen".

Toch blijkt in dat ven toen *Cladopodiella fluitans* en *Scorpidium lycopodioides* verzameld te zijn en elders *Dicranum bonjeanii*. De laatste twee soorten zijn nu in Brabant zo goed als verdwenen. Evenmin zijn soorten als *Lophozia bicrenata* en *L. ventricosa* aangetroffen, die in 1956 verschillende keren zijn gevonden. Ook ontbreekt op de "Chaamse" soortenlijst *Ptilidium ciliare* die vroeger algemeen op heide en in vochtige naaldbossen placht voor te komen; in 1956 viermaal genoteerd.

Als we de balans opmaken van de resultaten van dit weekend dan blijkt dat we 109 bladmossen en 27 levermossen hebben gezien, tegenover respectievelijk 63 en 29 tijdens de excursie in het najaar van 1956. Vooral het grotere aantal bladmossen (in 1993 46 meer dan in 1956) valt op. Dit wordt wellicht verklaard, doordat we nu met aanzienlijk meer mensen tweemaal zo veel locaties hebben bezocht en meer dan vroeger systematisch "gehokt" hebben.

Bovendien komen op "onze" lijst soorten voor die in de jaren vijftig nog niet onderkend werden maar ook toen ongetwijfeld voorkwamen, zoals *Anisothecium staphylinum*, *Ditrichum cylindricum* en soorten uit het

Bryum erythrocarpum-complex. Ook werden toen nog alle *Pohlia*'s met propagulen onder *P.annotina* gerangschikt, voorts had *Brachythecium reflexum* nog niet haar intrede gedaan en werd *Brachythecium oedipodium* nog niet onderscheiden van *B.rutabulum*.

Uit bovenstaande hypothese zou men kunnen afleiden dat het aantal levermossen dan ook hoger zou moeten zijn dan in 1956. Dat dit vrijwel gelijk is gebleven, komt waarschijnlijk doordat, als gevolg van de sterk toegenomen verdroging, de voor levermossen geschikte biotopen sterker achteruit zijn gegaan dan die voor bladmossen. Bovendien zijn er de laatste decennia slechts enkele nieuwe levermossen voor ons land bijgekomen, die (m.u.v. *Lophocolea semiteres*) hier niet verwacht worden. Het toeval wil, dat we op de eerste excursiedag *Nardia insecta* als nieuwe soort voor Nederland konden begroeten.

De voorjaarsexcursie heeft in ieder geval veel aanvullende informatie opgeleverd van een gebied dat als een "witte vlek" op de kaart van Nederland bekend staat. De excursie die in deze omgeving in 1956 plaats vond zou anders doen vermoeden. Helaas zijn de gegevens uit die tijd niet op de verspreidingskaarten in De Nederlandse Bladmossen (Touw & Rubers 1989) terug te vinden. Uit het verslag valt op te maken dat van een aantal soorten materiaal verzameld is. Kennelijk zijn deze collecties bij de revisie van de Nederlandse bladmossen niet betrokken of blijkt het materiaal tot andere taxa te behoren.

Van de in totaal 136 soorten mossen die in dit verslag vermeld worden, komen 14 soorten op de Rode Lijst (Siebel & al. 1992) voor. Dit zijn de bladmossen *Brachythecium mildeanum*, *Cryphaea heteromalla* (in België), *Orthotrichum lyellii*, *O.pumilum*, *O.tenellum*, *Rhytidiadelphus loreus*, *Sphagnum compactum*, *Ulota bruchii* en de levermossen *Calypogeia integristipula* (werd vóór de revisie tot *C.neesiana* gerekend), *Cephalozia macrostachya*, *Fossombronina incurva*, *Odontoschisma denudatum*, *O.sphagni* en *Scapania curta*.

Hoewel de resultaten enigszins tegenvallen, blijkt dat de score toch nog hoger ligt dan bijvoorbeeld de voorjaarsexcursies naar Boxtel in 1989 (114 soorten) en naar de Wieden in 1991 (129 soorten), zodat we mogen terugzien op een vruchtbaar lente-weekend.

Dankwoord

De werkgroep is het Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en het Brabants Landschap erkentelijk voor de verleende vergunningen. Ook een woord van dank aan de heren D.Daelemans en W.Verschraegen van de Dienst Waters en Bossen, die ons in het Belgische deel van de Srijbeeksche Beek en Het Merkske rondleidden.

Literatuur

- Agsteribbe, E. & F.Benjaminsen. 1957. De najaarsexcursie naar Breda en omgeving. *Buxbaumia* 1/2:1-9.
- Dirkse, G.M., H.M.H. van Melick & A.Touw. 1988. Checklist of Dutch bryophytes. *Lindbergia* 14:167-175.
- Schumacker, R., Ph.De Zuttere & J.Váňa. 1986. *NARDIA INSECTALINDB. (HEPATICAE)* dans le massif Ardennais (Belgique), Le genre *NARDIA* S.Gray en Belgique. *Bull.Soc.Roy.Bot.Belg.* 119:121-134.
- Siebel, H.N., A.Aptroot, G.M.Dirkse, H.F.van Dobben, H.M.H.van Melick & A.Touw. 1992. Rode Lijst van in Nederland verdwenen en bedreigde mossen en korstmossen. *Gorteria* 18:1-20.
- Touw, A. & W.V.Rubers. 1989. De Nederlandse Bladmossen. Stichting Uitgeverij KNNV.

Deelnemers

André Aptroot met gezin, Simon Bakker, Pieter van den Boom met gezin, Ad Bouman, Fred Bos, Maarten Brand, Piet Bremer, Maartje Carpentier, Marisa Cobben, Frans Coolen, Gerard Dirkse, Han van Dobben met gezin, Klaas van Dort, Heinjo During en zijn Spaanse gaste Gonzales Monchebo, Henk Greven, Wiel en Els van Heesch, Kok van Herk, Carry Heyke, Mathijs van Hoorn, Joop en Maja Kortselius, Thomas de Meij, Huub van Melick, Jurgen Nieuwkoop en gezin, Hermi van Pinxteren-Solleveld, Arno van der Pluijm, Els Prins, Henk Schendstok, Marleen Smulders en Jo van Meurs, Dries Touw en Ria Snoek, Bart van Tooren en Sylvia van Leeuwen, Ria Verhagen-Zuure, Koos van Vliet, Rudi Zielman.

Legenda bij de soortenlijst en locaties

Veldnotities werden gemaakt door Fred Bos, Gerard Dirkse, Klaas van Dort, Jurgen Nieuwkoop, Marleen Smulders en Bart van Tooren.

Determinaties zijn ingestuurd door Ad Bouman, Marisa Cobben, Henk Greven, Joop Kortselius, Huub van Melick, Jurgen Nieuwkoop en Arno van der Pluijm.

Gecontroleerde soorten zijn gemarkeerd met een * of een †, planten met kapsels zijn gemarkeerd met een †. Soorten met een † zijn nog niet eerder gepubliceerde opgaven van de eendagsexcursie op 10-10-1987.

De nomenclatuur is volgens Dirkse & al. (1988).

De toponiemen zijn overgenomen van de topografische kaart, schaal 1:50.000.

Overzicht van bezochte locaties

30-04-1993

- 1 Groote of Roode Beek en aangrenzend bos; km-blok 50.24.32
- 2 Chaamsche Beek en aangrenzend bos; km-blok 50.24.31
- 3 Ulvenhoutsche Bos inclus Bavelse Løij; km-blok 50.14.41
- 4 Wigenstruweel ten oosten van Hondsdonk; km-blok 50.24.22
- 5 Het Riels Hoefke; km-blok 50.26.55
- 6 Rechte Heide; km-blok 50.26.55
- 7 Halve Maan; km-blok 50.36.25
- 8 Ooijevaarsnest; km-blok 50.36.25

01-05-1993

- 9 Krabbeboschen; km-blok 50.22.15
- 10 De Lokker; km-blok 50.21.43
- 11 België: Strijbeeksche Beek; km-blok 50.33.15
- 12 België: Het Merkske; km-blok 50.44.41
- 13 Oude Buissche Heide:
 - Buisbrug; km-blok 49.38.35
 - Turfvaart; km-blok 49.38.44
 - Heide; km-blok 49.38.34/33
- 14 Matjes; km-blok 49.48.32
- 15 Het Merkske; km-blok 50.44.42

02-05-1993 en 28-06-1989

Mastbosch:

- 16 "De Kogelvanger"; km-blok 50.13.53.
- 17 Gemengd naaldbos ten Z van Bouvignedreef; km-blok 50.13.43
- 18 Gemengde loofbossen (beuk en eik) en naaldbossen ten N van Bouvignedreef; km-blok 50.13.33
- 19 Liesbosch; km-blok 50.12.13
- 20 Chaamsche Bosschen; atlasblok 50.25

Soortenlijst

Amblystegium riparium	1, 2, 4*, 9*, 10!, 11, 12, 13, 18*
Amblystegium serpens	1, 2, 4*, 5, 10!, 11, 13!, 19
Amblystegium varium	3, 14*
Aneura pinguis	16*
Anisothecium staphylinum	2, 3*, 9*, 10, 11*, 12*, 13, 20
Atrichum tenellum	3*, 9*, 10*
Atrichum undulatum	1, 2, 3*, 5, 7, 8, 9!, 11, 12, 13, 17, 18*, 19!, 20
Aulacomnium androgynum	3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 20
Aulacomnium palustre	10*, 13, 15
Barbula convoluta	16*, 17, 20*
Brachythecium albicans	20
Brachythecium mildeanum	8*, 13*
Brachythecium oedipodium	17*
Brachythecium plumosum	14*
Brachythecium reflexum	14*
Brachythecium rotabulum	1,2,3*,4,5,7,8,9!,10,11*,12,13,14,16,18*,19,20
Brachythecium salebrosum	4, 5, 10, 11, 14
Brachythecium velutinum	13, 14
Bryum argenteum	1, 3, 7, 10, 11, 18*, 19
Bryum bicolor	3, 7, 11, 12, 18*
Bryum capillare	1, 5, 11, 13!, 14, 18*
Bryum cf caespiticium	10
Bryum pallens	3*, 8*, 11*
Bryum pseudotriquetrum	15
Bryum rubens	3*, 10*, 18*
Calliergon cordifolium	4, 10, 11, 12, 13, 14, 15
Calliergon stramineum	10*, 11*, 16*
Calliergonella cuspidata	8, 10, 13, 15, 16*, 20
Calypogeia arguta	2*, 9*, 16*, 20*
Calypogeia fissa	1, 3, 5*, 6, 7, 9, 11, 13, 16, 20
Calypogeia integristipula	18*
Calypogeia muelleriana	1*, 2, 3*, 7, 8, 9*, 11*, 13, 16*, 17, 19, 20*
Campylopus flexuosus	5, 9, 13, 16, 18*, 20
Campylopus introflexus	1, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 17, 19, 20
Campylopus pyriformis	1, 2, 5, 6, 7, 9, 10, 11*, 13, 14, 17, 18*, 20
Cephalozia bicuspidata	1*, 3*, 6*, 7*, 8*, 11, 16*!, 17, 19, 20
Cephalozia connivens	11*!
Cephalozia macrostachya	18*
Cephalozia divaricata	1, 18*
Ceratodon purpureus	1, 3, 4, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16*, 17*!, 19, 20
Climacium dendroides	15
Conocephalum conicum	1*
Cryphaea heteromalla	11*
Dicranella cerviculata	15!, 18*, 20
Dicranella heteromalla	1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13!, 16*, 17, 18*, 19!, 20

Dicranoweisia cirrata	1, 2, 3, 4, 5!, 8, 9!, 10!, 11, 12, 13, 16, 18*, 19!, 20
Dicranum montanum	1*, 2, 3, 5*, 8, 9, 20
Dicranum polysetum	20*
Dicranum scoparium	1, 4, 5!, 6, 7, 9, 11, 14, 17, 18*, 20
Didymodon tophaceus	16*
Diplophyllum albicans	7, 8*, 18*, 20*
Ditrichum cylindricum	3, 7, 9*, 10, 11, 18*
Drepanocladus aduncus	10*, 17*
Drepanocladus fluitans	5, 13*, 11*, 16*
Eurhynchium hians	1*, 2*, 3*, 11
Eurhynchium praelongum	1*, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18*, 19, 20
Eurhynchium speciosum	3*, 11*, 14
Eurhynchium striatum	7, 16, 20
Fissidens bryoides	1*!
Fossombronia incurva	16*!
Funaria hygrometrica	3, 7, 10!, 11, 12, 19, 20
Grimmia pulvinata	3, 13!
Gymnocolea inflata	6*, 13*, 18*
Herzogiella seligeri	3*!, 9*!
Hypnum cupressiforme	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13*, 14, 17, 18*, 19, 20
Hypnum jutlandicum	1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 17, 18*, 20
Isopterygium elegans	1*, 2*, 3, 5, 7, 8, 9, 13, 17, 18*, 19*, 20*
Isoetecium myosuroides	1*, 2*, 14*
Jungermannia gracillima	3*, 16*!, 20
Kurzia pauciflora	6
Lepidozia reptans	5*, 9*, 13, 16, 18*, 19*
Leptobryum pyriforme	3*, 8, 9, 11
Leskea polycarpa	11*
Leucobryum glaucum	1*, 2, 3, 7, 13, 17, 18*, 19, 20
Lophocolea bidentata	1, 9, 18*, 20
Lophocolea heterophylla	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9!, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18*, 19, 20
Marchantia polymorpha	3, 9, 11, 13, 18*
Mnium hornum	1*!, 2, 3*, 4, 7, 8, 9!, 10, 11, 12, 13!, 17, 18*, 19!, 20
Nardia geoscyphus	3*!
Nardia insecta	3*
Odontoschisma denudatum	18*
Odontoschisma sphagni	6*, 7
Orthodontium lineare	1, 3, 4, 5, 7, 8, 9!, 10!, 11*!, 13!, 17!, 18*, 19!, 20
Orthotrichum affine	4*!, 10!, 11*!, 14!
Orthotrichum diaphanum	4*!, 10!, 11*, 13!
Orthotrichum lyellii	11
Orthotrichum pumilum	11*
Orthotrichum tenellum	11*
Pellia endiviifolia	13, 16*
Pellia epiphylla	1*, 3*, 4, 9*, 11, 13, 16, 18*, 19, 20
Philonotis fontana	3, 9*, 10
Physcomitrium pyriforme	3*!, 9*, 10, 11, 12*, 13

Plagiomnium affine	19*
Plagiomnium ellipticum	11, 14*, 15, 19
Plagiomnium undulatum	2
Plagiothecium curvifolium	1, 4, 17, 18*, 20
Plagiothecium denticulatum	
var. denticulatum	7!, 9, 11, 13, 16
var. undulatum	10!, 11*, 13
Plagiothecium laetum	1, 5, 9
Plagiothecium latebricola	3*, 19*
Plagiothecium nemorale	1, 2*, 8, 9, 10, 11*, 12, 19, 20
Plagiothecium undulatum	1, 11, 17, 20
Pleurozium schreberi	1, 5, 7, 9, 11, 13, 17, 18*, 20
Pogonatum aloides	20*
Pohlia annotina	1, 3*, 9*, 11, 16*
Pohlia bulbifera	3*, 9*, 16*
Pohlia camptotrachela	3*, 8*, 10*, 11, 16
Pohlia lescuriana	1*, 2*, 3, 9*, 10*, 11*, 12, 16*, 20
Pohlia melanodon	11*, 12
Pohlia nutans	1*!, 3*!, 5, 7, 8, 9, 10!, 11, 13!, 15!, 16!, 18*, 20
Pohlia wahlenbergii	3*
Polytrichum commune	7, 16
Polytrichum formosum	3*, 5, 7, 8, 9, 10, 13, 17, 18*, 19, 20
Polytrichum juniperinum	20
Polytrichum longisetum	1, 3*, 5, 10, 11, 14, 16*, 18*, 20
Polytrichum piliferum	5, 13, 20
Pseudophemerum nitidum	9*!, 10*!
Pseudoscleropodium purum	1, 2, 5, 7, 9, 13, 17, 18*, 20
Rhizomnium punctatum	1, 2, 4, 11
Rhynchostegium confertum	1*, 2, 5, 9, 11, 12, 13, 18*, 19*
Rhytidiadelphus squarrosus	2, 8, 9, 10, 11, 16, 19, 20
Rhytidiadelphus loreus	9
Riccardia incurvata	16*
Riccia fluitans	13, 14, 16*, 19*
Scapania curta	16*
Sphagnum compactum	6, 7, 20*
Sphagnum cuspidatum	5*, 7, 13, 16*, 17
Sphagnum denticulatum	7, 8, 10, 16, 18*, 20
Sphagnum fimbriatum	10, 11, 18*, 20
Sphagnum palustre	10*, 11*, 20
Sphagnum recurvum	11*
Sphagnum squarrosus	10*
Sphagnum tenellum	6
Tetraphis pellucida	1*!, 2, 3, 4*, 7, 9, 10, 11*, 13, 17, 18*, 20
Thuidium tamariscinum	17*, 20
Tortula muralis	2, 3, 11, 12, 13!, 18*, 19!
Ulota bruchii	10*!, 11, 14!